

HERMANN RÓBERT

1848–49 LEGENDÁI ÉS MÍTOSZAI

■ 1848–1849 története ma már a magyar nemzeti mitológia egyik meghatározó jelentőségű fejezete. Mítosz ez, hiszen tele van csillogó és drámai jelenetekkel, félelem és gáncs nélküli lovagokkal és hűséges szolgálkával; míg a másik oldalon cselszövőkkel és árulókkal, esküszegőkkel és banditákkal. A 19. századi képes albumokat lapozva mintha egy nagy, többfelvonásos dráma színpontjait látnánk.

Mint minden mítosz, 1848–1849 története is igaz és hamis elemekből állt és áll. A mítoszeremtés már a „nagy év” napjaiban megindult; hiszen nincs az a valóság, ami legendaként ne lehetne még szebb. Így született meg az előjogairól merő nagylelkűségből lemondó nemesség mítosza, az ország önállóságáért egy emberként kiálló nemzet képe, így vált győzhetlenné a közbeszédben a valóban kiemelkedő teljesítményt nyújtó honvédsereg.

A mítoszeremtés iránti igényt mutatják az olyan, már az események időszakában keletkezett fiktív szövegek, mint Damjanich János tábornok 1849. januári fenyegető üzenete a délvidéki szerbekhez Jókai Mór vagy Kossuth soha el nem mondott imája a kápolnai csatatéren Roboz István tollából. De ilyen volt Kossuth 1849 novemberében keletkezett, augusztus 15-ére datált fiktív orsovai búcsúszózata is. Ezek

**...De hát tudjuk,
hogy semmi sem változik
olyan gyakran,
mint a múlt.**

azonban több-kevésbé ártalmatlan „hamisítványok”, hiszen a közvélemény által a korszakról alkotott képet ugyan alakították (vagy eleve a közhangulatot képezték le), de a történetírásra nem voltak különösebb hatással.¹

Voltak azonban hosszabb távon ható mítoszok is, amelyek már korántsem voltak ennyire ártalmatlanok. Ilyen volt mindjárt a Görgei Artúr tábornok árulásáról közvetlenül a szabadságharc vereségét követően részint spontán módon elterjedt, részint a szereplők egy része által tudatosan gerjesztett vád, ami aztán afféle végső magyarázattá is vált a vereség/bukás belső okait illetően, sőt időnként mintha felülírta volna a külső tényezők szerepét. Az árulási vádnak számtalan összetevője és változata volt. Spontán válfaja alapvetően egy a szillogizmusból vette az eredetét: Görgei Artúr a közvélemény számára váratlan és éppen ezért indokolatlannak tűnő fegyverletételét követően kegyelmet kapott, míg a vele együtt kapituláló bajtársai golyó által vagy bitófán múltak ki, illetve súlyos börtönbüntetést szenvedtek; tehát a fővezér nyilván nem csupán őket árulta el, hanem magát az ügyet és magát a hazát is.

A kívülről „gerjesztett” alapváltozat Kossuthtól származott, aki az 1849. szeptember 12-én Vidinből a külhoni magyar diplomáciai ügynökökhöz írott körlevelében azzal vádolta Görgeit, hogy Buda indokolatlan ostromával elpocsékolta a katonai győzelem lehetőségét, majd az 1849. nyári hadműveletekben inkább akadályozta, mint támogatta a többszörös túlerővel szembeni védekezést, végül pedig a kezébe kaparintott teljhatalmat indokolatlanul a feltétel nélküli fegyverletételre használta fel.

Az idő előrehaladtával a vád két ága összeért, s újabb és újabb elemekkel bővült – képviselői már az árulás jeleit vélték felfedezni Görgei 1848–49 téli hadműveleteiben, a serege összetartása érdekében 1849. január 5-én kibocsátott váci nyilatkozatban és még számtalan más eseményben. A vád tényszerű bizonyítása soha nem sikerült – azonban mivel a magyar iratanyagot egészen az 1920-as évekig a bécsi levéltárakban, hét lakat alatt őrizték, cáfolni sem lehetett. A két világháború közötti magyar történetírás már elkezdte tisztázni az egyes vitás kérdéseket, de az 1948-at követő politikai fordulat következtében az új, sztálinista-marxista történetírás ismét felmelegítette a vádakát, s a kérdés szakmai alapú megközelítésére csak az 1970-es évek elejétől nyílt lehetőség. Az elmúlt évtizedekben a történészek számos részkérdést tisztáztak, s a levéltári kutatások egyetlen egy „vádpontra” sem támasztottak alá.²

Petőfi szavalata a Nemzeti Múzeumnál

■ Vannak aztán olyan megállapítások, amelyeknek nincs döntő jelentőségük a történetek megítélése szempontjából, csak egyszerűen rosszul rögződtek a történeti irodalomban és a köztudatban.

Ilyen mindjárt a kezdet kezdetén a március 15-én a Nemzeti Múzeum lépcsőjén a *Nemzeti dal* szavaló Petőfi mítosza. A múzeum lépcsőjének oldalfalán ma is ott látható az 1900. március 15-én felállított emléktábla: „A magyar ifjúság állíttatta e táblát az ifjú magyarság lánglelkű énekesé-

nek és dicsőségének PETŐFI SÁNDORNAK, ki 1848. március 15-dikén délután a magyar szabadságnak első szabad dalát e helyről szavalta el.”

Ezt az állítást a történeti-irodalomtörténeti kutatás több mint száz éven át nem vonta kétségbe. 1957-ben a kiváló művelődéstörténész, Várkonyi Nándor *Rostra* címmel írt egy tanulmányt, amelyben nemcsak azt bizonyította be, hogy Petőfi a Nemzeti Múzeum lépcsőjén 1848. március 15-én nem szavalta el a *Nemzeti dalt*, hanem részletekbe menően feltárta a mítosz keletkezésének történetét is.³ Fő érve az eredeti verskéziratban olvasható Petőfi-feljegyzés költő tanúsága: „E költemény buzdította március 15-kén a pesti ifjúságot. Elszavaltam először az ifjak kávéházában, azután az orvosi egyetemen, azután a Szeminárium terén (most már 15-dik martius tere), végre a nyomda előtt, melyet erőszakosan elfoglaltunk a Hatvani utcában (most Szabadsajtó utca). A szabaddá lett sajtó alól ez a költemény került ki legelőször.” Tudjuk, hogy a két közterület átnevezésére két nappal a forradalmat követően, március 17-én került sor – tehát, a költő vagy elfelejtette, hogy két nappal korábban 10 000 ember előtt szavalt –, vagy pedig nem mondta el a Múzeumnál a verset.⁴

A legenda elterjedéséhez valószínűleg az a grafika is hozzájárulhatott, ami a Vahot Imre által szerkesztett *Pesti Divatlap* 1848. április 22-i számának mellékletében jelent meg. Ez a Kálózdí János által megzenésített *Nemzeti dal* kottáját tartalmazta, a kotta címlapján az oldalpárkányon szavaló, vagyis beszédet mondó Petőfi ábrázolásával. Ehhez a szerkesztő a következő megjegyzést fűzte: „E hangjegyeket igen érdekessé teszi a címlap is, mely a múzeum terén tartatni szokott népgyűléseket igen híven tünteti fel.” A *kommentár sem állítja* azonban, hogy a kép a március 15-i népgyűlést ábrázolná. Nem is igen tehetné volna, ugyanis, mint tudjuk, március 15-én a „szakadó eső dacára” gyűlt össze vagy 10 000 ember a múzeumnál, márpedig a képen esőnek nyoma sincs, sehol sem látszik egyetlen kinyitott esernyő sem. Ugyanakkor vannak rajta nemzetőrök, akik aligha lehettek ott március 15-én délután, miután a nemzetőrség megszervezése csak 16-án kezdődött meg. Azt viszont tudjuk, hogy Petőfi a március 15-ét követő közel két hónapban, egészen május 12-ig többször is mondott beszédet a múzeumnál tartott nagygyűléseken, azaz maga a jelenet lehetett hiteles, még ha nem is március 15-éhez kötődően.

Várkonyi Nándor végignézte a korabeli sajtótudósításokat, az 1848 tavaszán megjelent kortársi összefoglalókat, a pesti forradalomról fennmaradt levél- és naplótudósításokat – egyikükben sem lelte nyomát a költő szavalatának. De végigolvasta a kortársak utóbb megjelent visszaemlékezéseit, s ekkor vált számára nyilvánvalóvá, hogy a történet először Vahot Imre 1881-ben napvilágot látott visszaemlékezéseiben jelent meg – csak hogy Vahotról tudjuk, hogy március 15-én otthon üldögélt, azaz nem volt szemtanúja az eseményeknek. A történet innen került át Gracza György 1894-ben megjelent nagy méretű összefoglaló munkájának első kötetébe, s 1898-ban már Jókai is megörökítette – noha korábbi visszaemlékezéseiben még ő maga sem tudott róla. Aztán jött az 1900. március 15-i emléktábla-avatás, s innentől kezdve nem volt megállás.

A Várkonyi tanulmányának megjelenése óta eltelt több mint hat évtizedben összesen egy olyan korabeli forrás került elő, ami határozottan szól Petőfi szavlatáról. Ez Szőnyi Pálnak, Tisza Kálmán nevelőjének levele Pestről 1848. március 16-án írott levele. Eszerint: „Délután a Nemzeti Múzeum udvarára gyűlt össze a nagyobb néptömeg, hol Petőfi elmondá érintett dalát, a dal és a petíció már kinyomott példányait osztogatták...”⁵ Szőnyi azonban nem szól Petőfi többi, más forrásokban megörökített szavlatáról, noha a levél többi részéből kiderül, hogy ott volt a délelőtti helyszíneken is. Mindenesetre a kutatók többsége ma is inkább amellett foglal állást, hogy Petőfi március 15-én nem mondta el a *Nemzeti dalt* a Nemzeti Múzeumnál – sőt nagy valószínűséggel a múzeumnál senki sem szavalt.

A múzeum ugyanis csak afféle gyülekezőpont és „átszálló állomás” volt a délelőtti események legfontosabb helyszíne, a Landerer és Heckenast nyomda, valamint a múzeumnál összegyűlt tömeg közvetlen úti célja, a pesti Városháza között. Olyannyira így volt, hogy a kortársi beszámolók egy részéből maga a múzeum előtti nagygyűlés is kimaradt – miután ott semmi lényeges nem történt, nem is írtak róla. A múzeum szerepe később értékelődött fel, többek között azért, mert ezt követően tucatszámú népgyűlés helyszíne volt, májusban itt kezdődött meg a honvédtoborzás, júliustól itt ülésezett a népképviselői országgyűlés felsőháza – azaz számos fontos eseménynek adott helyet.

De e felértékelődésnek volt egy másik, emlékeztető oka is: 1848. március 15. emblemikus pesti helyszínei közül gyakorlatilag ez az egyetlen, ami eredeti formájában és funkciójában túlélte az elmúlt 175 évet. A Pilvax kávéházat lebontották, nevét viselő utódja nem is az eredeti helyén áll. Az Erzsébet híd építése következtében eltűnt a pesti Városháza klasszicista épülete, 1913-ban pedig a Nemzeti Színházat is lebontották. A Landerer és Heckenast nyomda „csupán” elveszítette eredeti funkcióját – mostanság viszont már azért kellett imádkoznunk, hogy a 175. évfordulóra össze ne dőljön. A Nemzeti Múzeum viszont eredeti szépségében dacol az idővel, s mindmáig a március 15-i ünnepek legfontosabb fővárosi helyszíne. Nem csoda hát, hogy olyan nehéz elfogad(tat)ni: Petőfi itt bizony nem mondta el a *Nemzeti dalt*.

A pákozdi fegyverszünet és a szerződészegő bán

■ A történeti irodalom nagy részébe is beszívargott az az állítás, hogy az 1848. szeptember 29-i pákozdi csatát követően, szeptember 30-án, Pákozdon kötött háromnapos fegyverszünet feltételeit Josip Jellačić horvát bán megszegte, hiszen már október 1-jén elhagyta állásait, s Mórón át elvonult Komárom, illetve Győr irányába. Ez az állítás az 1848–49-es események egyik sajátos aspektusát, a katonai becsület kérdéskörét érinti. A korabeli magyar politikusok és publicisták számára Jellačić maga volt az ördög, s hasonlóképpen vélekedtek a horvát hadsereg tisztjei is a magyar politikusokról, ide értve István nádort és Batthyány Lajos miniszterelnököt is.

Jellačić szeptember 11-én megkezdődött támadása és október 3-i manifesztum kibocsátása között a magyar és a horvát fél között több ízben került sor félig-meddig hivatalos tárgyalásokra. Noha a horvát és cs. kir. inváziós hadsereget vezető Jellačić többször is kijelentette, hogy a magyar kormányt nem tekinti legitimnek, maga is érezte, hogy saját küldetésének legitimitása is megkérdőjelezhető. Csak ezzel magyarázható, hogy a közbeeső időben valamennyi hozzá indított magyar küldöttséget fogadta, ám érdemi tárgyalásokra, azaz politikai megoldásra nem volt hajlandó. Így az őt szeptember 16-án felkereső magyar tiszti küldöttségnek csak a fegyverbarátságról és a cs. kir. hadsereg vitézségéről tartott hangzatos szónoklatokat; nem volt hajlandó megjelenni az István nádorral folytatandó tárgyalások színhelyéül szolgáló Kisfaludy-gőzösön szeptember 21-én; szeptember 28-án pedig Lamberg altábornagy főparancsnoki kinevezésének hírére véve sem volt hajlandó leállítani csapatainak a főváros felé történő előnyomulását.

Szeptember 30-án is csak katonai feltételekről állapodott meg a magyar hadsereggel kötött fegyverszüneti egyezményben. Az egyezmény a szeptember 29-én elfoglalt állások vonalát jelölte meg demarkációs vonalként, s megtiltotta az ezeken túlra irányuló csapatmozgásokat: „E határvonalon túl a fegyverszünet tartama alatt semmiféle hadművelet nem történhetik és a már előretolt csapatok ágyúlövésnyi távolságra visszavonandók.” Azaz a bán csapatai nem nyomulhattak kelet, a magyarok pedig nyugat felé az elkövetkező három napban.⁶

Jellačić – a rendelkezésünkre álló források alapján – bámulatosan népszerű volt tisztikara körében. E népszerűséget részben atyáskodó, bajtársias megnyilvánulásai magyarázzák (ugyanúgy együtt élt csapataival, mint a magyar oldalon Bem, Damjanich vagy Görgei), a másik ok azonban abban rejlett, hogy tisztjei a bánt a lovagiasság és becsületesség mintaképének tartották. E személyiségkép fenntartása pedig nem engedett meg lovagiatlan, becstelen magatartást – még a lenézett ellenséggel szemben sem. A hadicsel a korszakban is a bevett és megengedett eszközök közé tartozott, de egy írásos szerződést – márpedig a pákozdi fegyverszünet az volt – nem lehetett megszegni. Ha tisztjei úgy érzékelik, hogy a bán megszegte szavát az elvonulással, ennek nyilván nyoma marad naplókban vagy leveleikben; azonban ilyen feljegyzést eddig nem ismerünk.

Miről volt tehát szó? Valószínűleg arról, hogy a fegyverszüneti egyezmény szövege olyan általános megfogalmazást tartalmazott, amely lehetővé tette a bán elvonulását. A szerződés ugyanis csak a demarkációs vonalakon túli mozgásokat tiltotta meg, a demarkációs vonalak mögött végrehajtandókat nem. Gondatlan volt a magyar fegyverszüneti küldöttség? Aligha. A magyarok számára ugyanis az volt a fontos, hogy Jellačić ne folytassa támadását Buda felé, illetve hogy s ezt az egyezmény szavatolta is. Minden megnyert nap újabb és újabb erősítések beérkezését hozhatta magával. Jellačić viszont az egyre érezhetőbb ellátási nehézségek miatt nem várhatott sokáig Székesfehérvár környékén.

Jellačić elvonulása azonban azt is lehetővé tette, hogy a magyar fél szerződésszegéssel vádolja meg „a lovagias bánt”. Maga Csány László, a

feldunai hadtest kormánybiztosa október 2-án így fogalmazott: „a fegyvernyugvást megszegte a gazember, arra, ami foglalt föld nem volt, vonulnia szabad nem volt”.⁷ Mint láttuk, a fegyverszüneti egyezmény nem tartalmazott ilyen kikötést. A jól hangzó argumentum révén azonban a magyar fél a katonai siker mellett a közvélemény megnyeréséért folytatott harcban is győzelmet aratott. A bán szerződésességét taglaló kiáltványok és újságcikkek nagy száma azt mutatja, hogy a magyar politikusok tisztában voltak a háborús propaganda jelentőségével is. Nem utolsósorban ez tette lehetővé azt, hogy a magyar hadsereg 1848 októberétől egyre nagyobb elszántsággal vegyen részt a horvát, majd a cs. kir. csapatok elleni hadműveletekben.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány

■ Közismert tény, hogy Batthyány Lajos gróf kormánya 1848. szeptember 11-én lemondani kényszerült, mert az uralkodó nem volt hajlandó szentesíteni az országgyűlés által a bankjegykibocsátásról és a hadsereg-állításról hozott törvényjavaslatokat. Szintén mélyen beivódott a köztudatba, hogy ezt követően a Kossuth Lajos által Honvédelmi Bizottmány vitte a végrehajtó hatalom ügyeit, egészen 1849. április 14-ig, amikor az országgyűlés Kossuthot kormányzóelnökké választotta. A felületes szemlélő számára tehát úgy tűnhet, mintha egy-két nappal a Batthyány-kormány lemondását követően már a Kossuth által vezetett testület gyakorolta a végrehajtó hatalmat, azaz, a Jellačić-féle invázió feltartóztatásában, így a pákozdi győzelemben is a bizottmányé lett volna a főszerep.

Valójában a bizottmány szeptember 27-ig nem játszott komolyabb szerepet. Batthyányt szeptember 12-én a nádor ismét megbízta a kormányalakítással, amit a miniszterelnök el is fogadott. Azaz, továbbra is ő vitte a végrehajtó hatalmat egészen szeptember 27-ig, amikor a dunántúli magyar táborba utazott. Így Jellačić megállításában az ő intézkedéseinek volt döntő szerepük, a pákozdi győzelem Batthyány megfeszített munkájának és intézkedéseinek következménye volt.

Maga Kossuth, ekkor már csupán egyszerű képviselőként, még szeptember 15-én kezdeményezte a Batthyány honvédelmi intézkedéseinek parlamenti ellenőrzését szolgáló bizottmány megalakítását. A javaslat célja az volt, hogy a miniszterelnök ne legyen kénytelen a nyilvánosság előtt beszámolni a katonai intézkedéseiről, ugyanakkor a parlament képes legyen ellenőrizni a miniszterelnököt. A választás eredményét szeptember 21-én hozták nyilvánosságra, s a bizottmány szeptember 22-étől ténykedett – de feladata ekkor még csak a miniszterelnök „beszámoltatása” volt, nem a végrehajtó hatalom gyakorlása.

Kossuthon kívül Nyáry Pál, Sembery Imre, Madarász László, Pálffy János és Patay József lettek a bizottmány tagjai. Miután Batthyány felterjesztett kormánynévsorára Bécsből nem érkezett válasz, szeptember 22-én Kossuth már e bizottmány esetleges kormányjellegű működésére tett célzásokat, ám ezt Batthyány elhárította.

Szeptember 28-án a képviselőház Batthyány távollétének idejére a „honvédelmi választmány” jelen lévő tagjait, Kossuthot, Semberyt és Nyáryt bízta meg a végrehajtó hatalom vitelével. (Hogy a többiek ezen a napon hol voltak, nem tudni.) Estére Patay is visszatért. Másnap, szeptember 29-én Kossuth javasolta, hogy bővítsék ki a választmányt a minisztériumok államtitkáiraival, s a képviselőház ezt el is fogadta. Mindezt az indokolta, hogy a bizottmány tagjai nagyjából naprakész információkkal rendelkeztek Batthyány korábbi intézkedéseiről, hiszen a miniszterelnök naponta fogadta őket. Azaz, a miniszterelnök ideiglenesnek vélt távollétében valóban ők voltak a legalkalmasabbak a végrehajtó hatalom gyakorlására.

Szeptember 30-ától az eddig a „képviseelőház honvédelmi bizottmánya” nevű testület Országos Honvédelmi Bizottmányként (OHB) folytatta működését. Munkájába bekapcsolódtak a visszatért tagok, Madarász László (szeptember 30.), Pálffy János (október 1.), az államtitkárok közül Kovács Lajos (közlekedés- és közmunkaügyi minisztérium, szeptember 30.), Kemény Dénes és Zoltán János (belügyminisztérium, október 3., illetve 4.), Szász Károly (vallás- és közoktatásügyi minisztérium, október 5.).

Már szeptember 30-án fogalmazott, illetve írt alá rendeleteket két volt miniszter, Szemere Bertalan, s az ezen a napon a Délvidékről visszatért Mészáros Lázár. Másnap, október 1-jén Pázmándy javaslatára mindkettőjüket beválasztották a bizottmányba. Néhány rendeletet Nádosy Sándor alezredes, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöke és Czetz János főhadnagy, a hadügyminisztérium segédtisztje szignált.

Az igazán fontos ügyekben, így a Jellačić üldözésével kapcsolatos katonai-politikai döntésekben Pázmándy volt a főszerep. Ő volt az, aki október 2-án a képviselőháznak bejelentette, hogy az OHB szerint előbbutóbb szükséges intézkedni a végrehajtó hatalom viteléről. Másnap a felsőház határozott arról, hogy az OHB kiegészítésére néhány tagot küld ki; ezek Perényi Zsigmond báró, idősb Pázmándy Dénes, Jósika Miklós báró és Esterházy Mihály gróf voltak. A választást október 4-én a képviselőház is elfogadta. Ezzel a testület létszáma – az államtitkárokat nem számítva – 12 főre növekedett.

Időközben Batthyány október 2-án lemondott a miniszterelnökségről. Legkésőbb október 4-én szólította fel lemondása visszavonására, s hívta vissza a fővárosba a Bécsben tartózkodó Batthyányt Pázmándy és Bezerédj István. Október 6-án aztán a képviselőház ülésében Mártonffy Károly Bács megyei képviselő felvilágosítást kért Pázmándytól, milyen minőségben tartózkodik Bécsben Batthyány Lajos. Pázmándy erre nem tudott egyértelmű választ adni. Már az ülés után érkezett meg Bécsből Szirmay István az október 3-i királyi manifesztum szövegével, amely ostromállapotot rendelt el Magyarországon, feloszlatta az országgyűlést, illetve Jellačićot nevezte ki teljhatalmú királyi biztossá és a magyarországi fegyveres erők fővezérévé. Ez immáron nemcsak az OHB, hanem az országgyűlés legitimitását is megkérdőjelezte. A manifesztumot azonban az esti ülésen még nem tárgyalták. Valószínűleg azért nem, mert az OHB meg akarta várni a döntéssel Kossuthot.

Az OHB már szeptember 30-án visszahívta Kossuthot a fővárosba, de ő csak október 7-én tért vissza. E napon a képviselőház aznapi ülésében csak egy futó célzást tett arra, hogy az országgyűlésnek majd intézkednie kell a végrehajtó hatalomról; de az ülés fő tárgya az volt, hogy a ház nyilvánítsa törvénytelennek az október 3-i manifesztumot. Hiszen ez volt a jogi alapja annak, hogy az egyáltalán intézkedhessen a végrehajtó hatalomról. Kossuth ezen a napon csak ezzel foglalkozott.

Másnap, október 8-án megérkezett az október 6-i bécsi forradalom híre. Ebből nyilvánvalóvá vált, hogy az október 3-i manifesztum végrehajtására nem lesz erő. Kossuth tehát a reggel 10 órakor tartott ülésben javasolta, hogy a képviselőház a végrehajtó hatalmat ruházza az OHB-ra, Pázmándy pedig azt, hogy a képviselőház bízza Kossuthra a bizottmány belső rendezését. Nyáry azt indítványozta, hogy az OHB tartsa meg eddigi szerkezetét, csupán Kossuthot válasszák a testület elnökévé. A képviselőház, majd a felsőház végül ebben az értelemben döntött. Kossuthot tehát egy a tárcákat el nem osztó kormány elnökévé választották, s ezzel az ország első számú vezetője lett. Az OHB tehát de facto szeptember 28-tól, de jure pedig október 8-tól gyakorolta a végrehajtó hatalmat.⁸

Lázadó csordák, oktrojált alkotmány

■ „A lázadó csordákat Kápolnánál iszonyú mennyiségben találtam; de szétszórtam őket, s a legnagyobbbrészt megsemmisítettem. A maradék a Tiszán keresztül menekült. Remélem, hogy néhány nap múlva Debrecenben leszek, s a pártütés fészket hatalmamba kerítem.”

Aligha van olyan, gimnáziumot végzett magyar felnőtt, aki ne találkozott volna ezzel az idézettel, vagy annak valamilyen változatával. Az idézet Alfred zu Windisch-Grätz hercegtől, császári királyi (cs. kir.) tábornagytól, a magyarországi cs. kir. hadsereg fővezéréből származott (volna), s jól illusztrálta (volna), hogy a dolyfős herceg a maga elbizakodottságában mennyire túlértékelte az 1849. február 26–27-én vívott kápolnai csata eredményét. A hadijelentés túlzott magabiztosságával szemben pedig ott áll tényként, hogy a cs. kir. haderő elővédje már február 28-án Mezőkövesdnél súlyos veszteségeket szenvedett, illetve, hogy Windisch-Grätz sem márciusban, sem később nem járt a hadserege élén Debrecenben, ahogy a Tiszán sem kelt át. Sőt alig másfél hónap múlva a „lázadó csordák” őt magát kergették Budapestig, s a tavaszi hadjárat első három összecsapása végül a beosztásába került, mert I. Ferenc József leváltotta őt a hadsereg éléről.

A magyar történeti munkák többsége (a sajátjaimat sem kivéve e sorból) készpénznek vette e hadijelentést, illetve azt, hogy ennek tartalma ragadtatta hibás következtetésekre I. Ferenc József császárt és az udvari köröket, amelyek a jelentés vétele után elérkezettnek látták az időt az alkotmányosság és abszolutizmus között folyó küzdelem végleges rendezésére. Így 1849. március 4-én az uralkodó maga adott alkotmányt népeinek. Oktrojált, azaz felülről erőltetett alkotmányt, amely megszüntette az

eddiggi területiális különbségeket, erősen centralizált államot hozott létre, s mintegy mellékesen részekre osztotta Magyarországot is.

A császári alkotmány kiadását követően nem volt már szükség a morvaországi Kremsierben ülésző birodalmi gyűlésre, amely szintén egy alkotmányterv kidolgozásán munkálkodott. Ez az alkotmányterv azonban az uralkodót korlátozni kívánta, s érvényesíteni akarta a kormány parlamenti felelősségének eszméjét. Így az uralkodó 1849. március 7-én katonai erővel feloszlatta a parlamentet, hogy aztán 12 évig össze se hívja azt.

Bár az olmützi oktrojált alkotmány soha nem lépett hatályba (egyelőre a háború végéig, a háború végén pedig az utolsó ítéletig halasztották el bevezetését), a téves reakció hasonlót okozott a másik oldalon is. Kossuth ugyanis 1849. április 14-én, a tavaszi hadjárat első sikerei után erre válaszul mondatta ki az ország függetlenségét és a Habsburg-Lotharingiai-uralkodóház trónfosztását. Azaz, végső soron Windisch-Grätz téves helyzetértékelése, s ennek olmützi elfogadása okozta azt, hogy a két fél közötti megbékélés utolsó esélye is elveszett.

Windisch-Grätz fenti hadijelentését sokan citálták, időnként némileg eltérő fordításban, de a lényegét tekintve azonos tartalommal. Horváth Mihály 1865-ben, Szeremlei Samu 1867-ben, Kerékgyártó Árpád 1874-ben, Gelich Rikárd 1885-ben, Breit József 1898-ban, Gracza György a századvégen; de hivatkozott rá Marczali Henrik, Márki Sándor és Szekfű Gyula is, hogy csak a nagy összefoglaló munkák szerzőit említsük.

Ugyanakkor egyikük sem idézte a Windisch-Grätz hivatalos hadijelentését, illetve az ennek alapján közzétett hivatalos hirdetményt; pontosabban, Szeremlei Samu hivatkozott rá azzal, hogy sajnós, Windisch-Grätz a későbbi hadijelentésében nem ezzel a visszafogottsággal nyilatkozott a kápolnai csatáról és annak eredményéről. A „lázadó csordák” szétkergetéséről szóló idézet forrását egyedül ő adta meg; ez nem más, mint Theophil Lapinskinek, a szabadságharcban honvédszázadosként szolgáló lengyel tüzértisztnek 1850-ben Hamburgban napvilágot látott emlékirata, *Der Feldzug des ungarischen Hauptarmee im Jahre 1849* (A magyar főserég hadjárata 1849-ben).

Ugyanakkor senkinek nem tűnt fel, hogy az osztrák történetírás semifajta összefüggést nem látott a kápolnai csata eredménye, az olmützi oktrojált alkotmány és a kremsieri parlament feloszlata között. Pedig az osztrák összefoglaló munkák szerzői között olyan személyek voltak, mint az első Schwarzenberg-kormányban egy ideig miniszterként működő, a kremsieri parlamentben a kormányt támogató Johann Alexander Helfert, vagy a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Házi, Udvari és Állami Levéltár) anyagát is hasznosító Heinrich Friedjung. De nincs nyoma ennek az összefüggésnek a Windisch-Grätzről szóló életrajzi összefoglalókban sem.

A magyar történetírás azonban továbbra is teljes hitelt adott a Lapinski által közzétett hadijelentésnek, illetve a fent idézett ok-okozati láncolatnak: kápolnai hadijelentés – olmützi alkotmány – kremsieri parlament feloszlata – debreceni trónfosztás.

A magyar kutatók 1918-ig, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig nem kutathatták a Haus- Hof-, und Staatsarchiv, illetve az osztrák Kriegsarchiv (Hadilevéltár) iratanyagát. 1918 után már megvolt a lehetőség, de miután óriási anyag nyílt meg hirtelen, érthető, hogy senki sem foglalkozott e hadijelentés keresésével. Steier Lajos, az autodidakta publicista, aki először próbálkozott meg az osztrák katonai iratanyag feldolgozásával, egyik munkájában megjegyezte, hogy Windisch-Grätz 1849. március eleji, I. Ferenc Józsefhez intézett felség-előterjesztései kiáltó ellentétben állnak az olmützi alkotmányt bejelentő császári kiáltvány „gőgös és elbízott” hangjával, de ennél tovább nem ment. A Henryk Dembiński fővezérségéről és a kápolnai csatáról monográfiát író Borus József szintén idézte Windisch-Grätznek „a csatátér birtoklását módfelett túlértékelve, hivalkodva” tudtul adó jelentését azzal, hogy „e jelenés eredetijét eddig nem sikerült feltalálnom.”⁹

De mit is jelentett Windisch-Grätz Kápolnáról a császárnak? A herceg a kápolnai főhadiszállásról 1849. február 27-én igen részletes hadijelentésben számolt be az uralkodónak a kétnapos csatáról. A herceg értékelése szerint „e kétnapos csata során minden ponton tetemes túlerőben lévő ellenséggel volt dolgunk, csupán csapataink kitűnő szellemének és hősiességének, a tábornok urak célszerű vezetésének és bátor tűzérsgünk hatásos tűzének tudható be mindenütt a számszerű fölény túlszárnyalása”. Windisch-Grätz hadijelentése – mint általában a hadijelentések – eseti kapcsolatban állt a valósággal. A lényeg azonban az, hogy ez a hadijelentés sok mindenre alkalmas volt, csak arra nem, hogy a magyarországi háború közeli megnyerésére reményt nyújtson.

Az I. Ferenc József által 1849 januárjában felállított Katonai Iroda (Militärkanzlei Seiner Majestät) anyagában külön sorozatot képeznek a hadvezérektől érkező hadijelentések, s ezek között az első a sorban Windisch-Grätz beszámolójának kötege. Itt található meg ez a hadijelentés is, hátoldalán Karl Grünne grófnak, az iroda vezetőjének feljegyzésével, amely szerint a jelentés március 3-án érkezett meg Olmützbe. De a mellette lévő, március elején kelt jelentésekben sem található ilyen túlzó fordulatok. Se lázadó csordák, se szétkergetés, se debreceni bevonulás...

De akkor mi a helyzet az olmützi oktrojált alkotmánnyal? Az osztrák minisztertanácsok anyagából kiderül, hogy a kormány január végén döntött arról, hogy a kremsieri parlamentet fel kell oszlatni. A hadi helyzet kedvezőnek látszott, Magyarország kétharmada a kezükben volt, Itáliában fegyverszünet uralkodott, a birodalom többi részén béke honolt. Az indokot és az időpontot nem a katonai helyzet alakulása határozta meg, hanem az a tény, hogy a kremsieri parlament alkotmányterve túlzottan közel került a befejezéshez: ezt az uralkodó és a kormányzat elfogadni nem akarta, elutasítani nem merte. Egyszerűbb volt feloszlítani a parlamentet, és olyan alkotmányt adni felülről, amely megfelel a császár és kormányzat elképzeléseinek; majd ennek az alkotmánynak a bevezetését – tekintettel a háborús helyzetre – mindjárt el is napolni addig, amíg béke nem lesz.

Ez az alkotmány egyáltalán nem tükrözte Windisch-Grätz politikai elképzeléseit. Sőt Felix Schwarzenberg herceg, a miniszterelnök, melleleg Windisch-Grätz sógora, február 24-én külön követet küldött Windisch-Grätzhez Alexander Hübner gróf személyében az alkotmány tervezetével, hogy meggyőzze őt arról, az alkotmány kibocsátása elkerülhetetlen. Hübner gróf, aki született diplomata volt, kalandos úton, február 26-án, a kápolnai csata első napján este 8-kor Gyöngyösön érte utol a Windisch-Grätz főhadiszállását, s még aznap este két óra hosszat tárgyalt a herceggel. Hübner igyekezett megnyugtatni őt, hogy Schwarzenberg az általa felvetett szempontokat is érvényesítette az alkotmányszöveg kidolgozásánál. Hübner arról győzködte, hogy az alkotmány – tekintve a birodalom helyzetét – csak ideiglenes lehet, de éppen „a vihar túlélése” érdekében szükséges azt most kibocsátani. Windisch-Grätz végül nagy nehezen beadta a derekát, s Hübner báró 27-én megnyugodva indulhatott vissza Budapesten át Olmützbe, ahová február 28-án érkezett meg. Éjfélkor jelentkezett Schwarzenbergnél, aki megnyugodva hallotta, hogy Windisch-Grätz ellenkezésétől már nem kell a továbbiakban tartania.

A minisztertanács éppen aznap fejezte be az oktrojált alkotmány szövegének tárgyalását, s legközelebb március 4-én ült össze, immáron a császár elnöklete alatt. I. Ferenc József ekkor hagyta jóvá az alkotmány szövegét, s ezen az ülésen tárgyalták meg a birodalmi gyűlés (Reichstag) feloszlataásáról kibocsátandó legfelsőbb manifesztum szövegét is. Maga az alkotmány március 4-i dátummal, de csak március 7-én jelent meg, aznap, amikor magát a birodalmi gyűlést is katonai erővel feloszlatták.

Az oktrojált alkotmánynak és a birodalmi gyűlés feloszlataásának komoly visszhangja volt Ausztriában és a nemzetközi diplomáciai körökben – ugyanez legkevésbé sem mondható el a kápolnai csatáról. Nincs nyoma annak sem, hogy a kápolnai csata híre bármilyen módon befolyásolta volna az oktrojált alkotmány kiadásának időpontját. Az alkotmány kiadása és a birodalmi gyűlés feloszlataása már a kápolnai csata előtt eldöntött tény volt, s a Bécsbe akkreditált diplomaták sem láttak összefüggést e lépések és a kápolnai győzelem között.

A kápolnai csata híre elvileg persze befolyásolhatta volna a döntést. Az események kronológiáját tekintve ez nem lenne eleve kizárható, hiszen március 3-án a kápolnai győzelem híre már ismert volt, s a minisztertanács március 4-én döntött az alkotmány kibocsátataásáról és a birodalmi gyűlés feloszlataásáról. Ám a dolog technikai lebonyolítása így sem ment volna olyan gördülékenyen, hiszen egy nap alatt aligha lehetett volna alkotmányt írni, s ahogy Hübner báró küldetése kapcsán láttuk, a szöveg lényegében már február 24-én készen volt; azaz, Schwarzenbergnek csupán Windisch-Grätz *beleegyezésére* volt szüksége, arra azonban nem, hogy az alkotmánytervezetnek harctéri sikerrel is megágyazzanak. E tekintetben tehát érdemes módosítani az összefoglaló munkákat és a tankönyveket. Egy jól hangzó idézettel és egy legendával kevesebb. S adódik a tanulság is: néha nem haszontalan elolvasni azt is, mit ír (vagy nem ír) a másik fél egy számunkra fontos(nak tűnő) eseményről.¹⁰

■ I. Ferenc József osztrák császár és I. Miklós orosz cár 1849. május 21-én Varsóban találkoztak, s ez alkalommal véglegesítették azt a megállapodást, amelynek értelmében az orosz cár fegyveres segítséget nyújt az osztrák császárnak az egyre inkább elharapódzó „magyar lázadás”, azaz az Ausztriát létében fenyegető magyar szabadságharc leverésére. A magyar történeti irodalomban ehhez kapcsolódóan több munkában olvasható az az állítás, hogy a császár, meghatva a cár nagylelkű segítségnyújtásától, féltérdre ereszkedve, kezét csókölt volna felséges barátjának és pártfogójának.

Az első olyan magyar történész, akinél ezzel az epizóddal találkozunk, Angyal Dávid, aki 1942-ben jelentette meg *Az ifjú Ferenc József* című kötetét. A szerző igen komoly anyaggyűjtést folytatott a bécsi levéltárakban, elsősorban a Haus-, Hof- und Staatsarchiv iratai között, s remekül ismerte a Ferenc Józsefre vonatkozó osztrák szakirodalmat is. Munkája a feldolgozás alaposágát tekintve máig is kiemelkedő szintet képvisel a császár-király életrajzi irodalmában. A varsói találkozóóról szólva így fogalmaz: „Ferenc Józsefből hiányzott a cár romantikus fellengzése, de idősebb barátjának, protektorának szíves jósága mégis meghatotta. A Lazienka kastély nagy erkélyén megcsókölte a cár kezét.”¹¹

Angyal munkájában megadja az epizód forrását is. Ez Hodinka Antalnak, a neves szlavistának a *Hadtörténelmi Közlemények* 1938. évi 39. évfolyamában megjelent könyvismertetése Revekka Averbuch szovjet történésznő *Cárszkájá intervencijá v borbje sz vengerszkoj revoljuciej 1848–1849* című, 1933-ban megjelent munkájáról. Hodinka azonban az ismertetésben csupán annyit ír, hogy Averbuch „nem említi, amit az általam [Hodinkánál] ismertetett orosz szerzőnél olvashatunk, hogy Ferenc József a varsói Lazienka kastély nagy erkélyén kezét csókölt Miklós-nak”.¹² Ha előrébb lapozunk a könyvismertetésben, azt olvashatjuk, hogy Scserbatov az Ivan Fjodorovics Paszkevicseről megjelent életrajzi munkájának VI. kötetében 1887-ben közölte a cárnak Paszkevicserhez írott leveleit, illetve, hogy Hodinka „valami 40 évvel ezelőtt” [azaz 1898 körül] maga is ismertette „egy orosz munkában megjelent sok-sok levelét a cárhoz.”¹³

Hodinka tehát három munkáról beszél: Alekszand Petrovics Scserbatovnak Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagról szóló életrajzi munkája VI. kötetéről, egy általa közelebbről meg nem nevezett orosz munkáról, amely a cár Paszkevicserhez intézett leveleit közölte, s végül a saját, 1898 körül ez utóbbiról megjelent könyvismertetéséről. Csakhogy Scserbatov Paszkevics-életrajzának a magyarországi hadműveletekre vonatkozó VI. kötete nem 1887-ben, hanem 1899-ben jelent meg, azaz, nagyjából negyven évvel Hodinka Averbuchról írott ismertetése előtt. Felvetődik még a lehetőség, hogy Hodinka egy másik olyan munkát ismertetett, ami a cár Paszkevicserhez írott leveleit közli – ilyen munkának azonban a szakirodalomban semmi nyoma. A Scserbatov-kötetről 1899-ben a *Budapesti Szemle* valóban közölt egy igen bő ismertetést, azonban

a K. J. betűjelű szerző aligha volt azonos Hodinkával – a kötet más ismeretéről viszont nem tudunk.¹⁴

Ezek után már csak egy lehetőség van: Scserbatov Paszkevics-biográfája említi valahol a kézcsókot. A munka VI. kötete 1984-ben Gerencsér Zsigmond és Katona Tamás fordításában magyarul is napvilágot látott. Ebben azonban a cár és a császár varsói találkozásáról csupán a következőket olvashatjuk: „Miklós cár május 4-én [= május 16-án] ért Varsóba; Ferenc József osztrák császár öt nap múlva, május 9-én [= május 21-én] érkezett meg. Megállapodtak a tervezett hadjárat alapelveiben mind a hadászati, mind az élelmezési kérdésekben.” Emellett a cár Berg főhadsegéd közvetítésével megismételte azt a követelést, hogy az osztrák kormány tisztítsa meg Galíciát a lengyel emigránsoktól és forradalmároktól, mert amíg ez nem történik meg, nem indítja meg a csapatait. Ennek a követelésnek az osztrák hatóságok néhány napon belül eleget is tettek.¹⁵ Kézcsókról tehát sehol egy szó sincs...

Pontosabban, mégis van – de nem a császár és a cár találkozója kapcsán. Eszerint a május elején Felix Schwarzenberg osztrák miniszterelnök május 1-jei, azonnali segítséget sürgető levelével Varsóba érkező Bernhard Caboga altábornagy a szemtanúk elbeszélése szerint „szóban is előadta a levél tartalmát, majd Schwarzenberg kérésének teljesítését kérve letérdelt, s a varsói herceg [Paszkevics] kezét csókolgatta, s könnyezve kérlelte, hogy »mentse meg Ausztriát«. »Minden nap, minden óra drága« – hajtogatta.¹⁶ Paszkevicsnek később a cárhoz intézett igazoló jelentésében némileg visszafogottabb változatot olvashatunk: „Caboga gróf szívhez szólóan és könnyezve esedezett, hogy mennél hamarabb segítsünk a fővároson, mert hazája számára ez a lehető legkegyesebb jótétemény lenne.”¹⁷

Mindezek után felvetődik a kérdés, mit is mondanak a korabeli források a varsói találkozóról? Ha az orosz forrásokat nézzük, figyelembe veendő, hogy I. Ferenc József 1853-ban a krími háborúban alaposan cserben hagyta felséges szövetségését, sőt rosszindulatú semlegességével és a román fejedelemségek katonai megszállásával csak még inkább nehezítette I. Miklós cár dolgát. Azaz, ha közvetlenül 1849 után a szövetségés iránti illő lojalitás meg is akadályozhatta ennek az epizódnak a megörökítését, 1853-at követően ezek a szempontok aligha működtek. Am ennek ellenére – tudomásunk szerint – az orosz emlékirók vagy az összefoglaló munkák szerzői sem szólnak a kézcsókról. Egyedül Vlagyimir Abramovics Dokudovszij hadbíró vezérőrnagy 1889-ben megjelent emlékiratában ír arról, hogy 1849. május 21-én „aztán megjelent – szó szerint őfelsége [I. Miklós] lábainál az osztrák jezsuita császár, Ferenc József, akinek Miklós cár másnap megmutatta a tartalékban maradt csapatokat.”¹⁸ A többi orosz szerzők érzékeltetik Ferenc József megalázó helyzetét és megalázkodását – de magáról a kézcsókról nem olvashatunk náluk.

Az I. Ferenc József uralkodása alatt keletkezett osztrák munkák sem tudnak az epizódról. Az osztrák történészek hallgatásán persze nem kell csodálkoznunk, hiszen a kézcsók – ha megtörtént volna – kétségkívül

olyan súlyos megalázkodást fejezett volna ki, amire két nagyhatalom viszonylatában nemigen volt sem addig, sem azt követően példa. Azaz, osztrák szempontból jobb volt (jobb lett volna) az egészet elfelejteni – s I. Ferenc József 1916-ban bekövetkezett haláláig aligha lett volna olyan osztrák szerző, aki ezt a történetet leírta volna.

A varsói találkozóról röviden beszámol Ferenc József 1849. május 21-én Varsóból édesanyjához, Zsófia főhercegnőhöz írott levele; I. Miklósnak feleségéhez írott aznapi, csak töredékesen kiadott levele, végül Du Plat varsói angol konzul május 21-i és 24-i jelentése, illetve a már említett Caboga altábornagy 1849. május 25-én Franz Cordon hadügyminiszterhez intézett jelentése – de ezekben sincs nyoma az említett kézcsóknak. I. Ferenc József, I. Miklós vagy Caboga részéről érthető lenne a tartózkodás – azonban az igen jól tájékozott varsói angol konzul aligha hallgatta volna el ezt az epizódot, ha értesül róla.

Mindent összevetve, a korabeli, de a későbbi források egyike sem erősíti meg a kézcsókról szóló legendát. Úgy tűnik, egy, a huszadik században keletkezett, s csak a magyar szakirodalomban elterjedt legendával van dolgunk, amely egy Hodinka Antal pontatlanul megfogalmazott könyvismertetéséből veszi eredetét, amelynek a kézcsókra vonatkozó utalását Angyal Dávid nemcsak hogy nem ellenőrizte, de még félre is értette. Angyal személye és munkájának minden más tekintetben megmutató pontossága azonban ezt az állítást is hihetővé tette.

Innen vette át ezt 1948-ban Eckhart Ferenc az *1848, a szabadság éve* című összefoglaló munkájába, s innen került át később az egyetemi tankönyv Spira György által írott fejezetébe, majd az ennek nyomán írott, 1959-ben napvilágot látott munkájába, *A magyar forradalom 1848–49-ben* című összefoglalóba. A sort tovább folytathatnánk – sajnos jómagam is a recitálók népes táborához tartoztam...

De a történet elterjesztésében a szépírók is megtették a magukét. A kézcsók motívuma bekerült Illyés Gyula *Két férfi* című, 1950-ben írott filmnovellájába (ennek erősen átdolgozott és kilúgozott változata szolgált a *Föltámadott a tenger* című film forgatókönyveként), illetve az 1952-ben bemutatott *Fáklyaláng* című drámába is.

És közben senkinek sem tűnt fel, hogy sem az osztrák, sem az orosz szakirodalom nem tud semmit az egészeztől. Ami megint csak azt mutatja, néha nem árt észrevenni azt is, hogy mit tud (vagy nem tud) a nemzetközi irodalom egy általuk fontosnak, sőt emblematisus jelentőségűnek tartott eseményről.¹⁹

Tegyük hozzá, ha a valóságban nem, képletesen mégiscsak megtörtént a fél térdre ereszkedés. Önmagában az a tény, hogy az Osztrák Császárság, Európa egyik nagyhatalma – az európai történelemben példa nélkül álló módon – kénytelen volt fegyveres segítséget koldulni a belső lázadésként interpretált magyar szabadságharc leverésére, súlyos presztízsveszteséget jelentett a birodalom számára. Milyen nagyhatalom az, amely a saját lázadó alattvalóival sem képes elbánni, noha nagyobb hadsereggel, komolyabb háborús tapasztalatokat felmutató hadvezérekkel, fejlettebb iparral és nagyobb gazdasági potenciállal rendel-

kezik? Lehet, hogy Ausztria hosszú távon ki tudta volna véreztetni Magyarországot – de ezt 1849 áprilisában Bécsben és Olmützben nem így látták. A segítségkérés és a császár varsói látogatása ennek demonstratív beismerése volt.

És még sokan mások...

■ A fentiekben olyan mítoszokról szóltunk, amelyek a források nem kellő gondosságú olvasásán alapultak, s amelyek szakmai eszközökkel tisztázhatók. A sor nyilván hosszan folytatható lenne, hiszen egyetlen történész sem tévedhetetlen, mindenkinél előfordulhat, hogy a saját koncepciójának hatása alá kerülve, kissé szabadon értelmezi a forrásokat, vagy a feltételezésekre épülő újabb feltételezésekkel, és az azokból levont, logikusnak tűnő következtetésekkel immáron forrásokkal nem igazolható állításokat talál fel tényként. Egy soha senki által kétségbe nem vont állítás kellőképpen szilárd alapnak tűnhet, s minél régebb óta kezeli azt evidenciaként a szakma, annál inkább.

1848–1849 esetében is számos olyan történeti problémával kerülünk szembe, amelyek a jelenlegi forrásadottságok mellett egyértelműen nem tisztázhatók. Soha nem fogjuk pontosan megtudni, hogy mi hangzott el – mondjuk – Kossuth és Görgei 1849. április 7-i gödöllői találkozásán vagy az utolsó, 1849. augusztus 10-i aradi beszélgetésükön.²⁰ Ugyanígy soha nem lesz pontos ismeretünk arról, hogy Kossuth valóban odavágta-e 1848. április 9-én az őt felkereső, s a szerbek nemzetként való elismerését követelő szerb küldöttségnek, hogy ha azok máshol fogják keresni érdekeik érvényesítését, „Akkor a kard fog dönteni közöttünk.”²¹

A sort még hosszan folytathatnánk – aki már próbált pusztán visszaemlékezések alapján, okmányok nélkül rekonstruálni egy megbeszélést, egy haditanácsot vagy minisztertanácsot, tudja, hogy ilyen esetekben legfeljebb egyes verziók kizárásáig lehet biztosan eljutni. Azaz, nagy bizonyossággal *meg tudjuk mondani, hogy ki nem mond igazat*, mi nem történt, de *nem tudjuk megmondani, hogy pontosan mi történt*.

A forradalom és szabadságharc eseményei elég távol vannak ma már ahhoz, hogy ne keltsenek különösebb indulatot – ellentétben például a huszadik század eseményeivel. Forrásokban is kellőképpen gazdagok ahhoz, hogy ne adjanak tág teret az önjelölt, félig vagy tán egészen bolond, erős magyarnyelv-tudással rendelkező, a Kosáry Domokos által összefoglaló néven „intellektuális alvilágnak” nevezett csoporthoz tartozó sarlatánok alternatív koncepcióinak. (Ellentétben, mondjuk, a honfoglalás vagy a 20. század történetével.) Vannak persze ilyen elképzelések, de ritkán keltenek különösebb visszhangot, s jobbára megmaradnak az alternatív történetírás fórumain. Az utóbbi évtizedekből két ilyen érdemes kiemelni.

Az egyik Kéri Edit *Ki volt Görgei?* című kétkötetes műve, amelyben a szerző azt fejtegeti, hogy az igazi Görgey/i Artúr 1839-ben meghalt májbajban, s a Habsburgok a helyére becsempészték egy Johann Blaha nevű,

balkézről származó Habsburg-fiút, hogy ha majd kitör a magyar szabadságharc, legyen, aki elárulja.²²

A másik az immáron közel négy évtizede kísértő barguzini Petőfi-történet, amely szerint Petőfi Sándor nem halt hősi halált a segesvárféregyházai ütközetben, hanem sebesülten fogságba esett, s az oroszok (számos más magyar hadifogollyal együtt) magukkal vitték, s Szibériába deportálták. Itt már a történész – irodalomtörténész – régész – antropológus szakma is kénytelen volt reagálni, főleg, miután a Morvai Ferenc vállalkozó által szervezett expedíció Burját földön megtalálni vélte Petőfi csontvázát. Hiába nem támasztja alá semmifajta bizonyíték Petőfi és más magyar hadifoglyok kihurcolását,²³ hiába derült ki a „bizonyítékokról”, hogy jó esetben teljesen irrelevánsak, rosszabb esetben kimondott hamisítványok; hiába azonosították az antropológusok és a laboratóriumi vizsgálatok nőként a kiásott csontvázat – a közvélemény egy része mindmáig meg van győződve arról, hogy a kommunisták és zsidók által uralt Magyar Tudományos Akadémia, a nemzetrontó liberálisok és kommunisták, illetve ezek közös halmaza próbálja meg elrejteni a magyar nép elől a történelmi igazságot ebben az ügyben (is.)²⁴

Miután az események és folyamatok értelmezése körül – legalábbis a magyar közvéleményben – alapvetően egyetértés uralkodik, viszonylag ritkák az olyan esetek, amikor a nem a történészszakmához tartozó humán értelmiségiek, véleményvezérek és publicisták fogalmaznak meg logikusnak ható, de kellőképpen alá nem támasztott, általános érvényűnek szánt magyarázatokat. Ilyen a legutóbbi időben nagy népszerűsége szerzett szabadkőműves-világ összeesküvésének koncepciója, amely szerint a szabadkőművesek szervezték meg az 1848–49-es forradalmakat, s ugrasztották bele szegény magyarokat az eleve reménytelen küzdelembe. A rossz szellem ez esetben is természetesen Kossuth (aki 1852-ben Cincinnati-ben valóban belépett egy szabadkőműves-páholyba).²⁵

A szabadkőművesektől csak egy ugrásra vannak a zsidók, köztük is a zsidó bankárok. Egy, az elmúlt években közírók és politikusok által képviselt elképzelés szerint a Batthyány-kormány elleni fellépést alapvetően az okozta, hogy a Kossuth által kezdeményezett önálló bankjegykibocsátás sértette az Osztrák Nemzeti Bankot működtető Rotschild-ház monopóliumát, ebből kifolyólag ők finanszírozták Jellačić intervencióját, sőt az orosz beavatkozást is.

Az elsőre logikusnak tűnő koncepció azonban felforgatja az okok és okozatok viszonyát. Az osztrák–magyar konfliktusnak ugyanis a pénzügyi kérdés csak az egyik összetevője volt. Az addig egyeduralkodó birodalmi vezetés érdekeit önmagában a birodalmon belüli magyar önállóság sértette. A birodalom nemzetközi stabilitását veszélyeztette az, hogy a magyarok nem voltak hajlandók részt vállalni az osztrák államadósságból. Ezért igyekeztek minden lehetséges eszközzel nyomást gyakorolni a magyar kormányzatra, amibe 1848 szeptemberétől immáron a katonai beavatkozás is beletartozott.

Természetes, hogy egy katonai akciónak költségei vannak, s hogy ezt az állami bankként funkcionáló Osztrák Nemzeti Bank finanszírozza. De

a katonai fellépés nem azért következett be, mert a bankban részvényes Rotschild-ház érdekei sérültek, hanem bank azért finanszírozta a Magyarország elleni támadást, mert a birodalmi érdek ezt kívánta. Hozzáteendő, hogy a (szintén zsidó) Ullmann Móric és Wodianer Móric által tulajdonolt Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ugyanazt a szerepet játszotta 1848 Magyarországon, mint az Osztrák Nemzeti Bank Ausztriában – ez a bank bocsátotta ki a magyar Kossuth-bankókat anélkül, hogy ténylegesen állami (nemzeti) bank lett volna.

A Rotschild-család tagjai egyébként egyáltalán nem voltak eleve forradalomellenesek, például éppen a magyar események megítélésében voltak közöttük nézetkülönbségek.²⁶ De hát a tőke már csak olyan, hogy a stabilitást szereti, nem a felfordulást. A Rotschildok szerepvállalását árnyalja az a tény is, hogy a magyar diplomáciai ügynökök ellátmányát a Wodianer-bankház Párizsba a Rotschild-bankházhoz utalta – amin aztán az ottani osztrák ügyvivő fel is volt háborodva...²⁷

Az orosz intervenció finanszírozásában a Rotschild-ház „csupán” annyi szerepet játszott, hogy – miután az osztrák állam vállalta a beavatkozás önköltségének megtérítését – nyilvánvalóan az Osztrák Nemzeti Bank intézte az ezzel kapcsolatos kifizetéseket. Az előfinanszírozást azonban nem ez a bank intézte: az oroszok a londoni Baring’s Bankháztól vasútépítésre felvett nagy összegű kölcsönt fordították erre a célra.²⁸ (Egyébiránt, Isten nem ver bottal – a bankház 1995-ben csődbe ment.)

Más alternatívok már az 1848-as forradalmak spontaneitását is megkérdőjelezik. Egyik képviselőjük szerint az 1848-as forradalmi hullám egy globális, mesterségesen gerjesztett feszültség volt. Ennek lényege az volt, hogy a globális tőke behatoljon a térségbe. Mivel látták, hogy a tradicionális társadalmaknál lassabban zajlik a folyamat, ezért romba döntötték őket. Ebben a szemléletben Kossuth és Széchenyi jobb esetben a balekok, rosszabb esetben pedig a „hasznos hülyék” kategóriájába tartoznak.

Ezekkel a koncepciókkal azért nehéz vitába szállni, mert a tömegtájékoztatásban, a közösségi média felületein, egyéni blogokon, videókban vagy hivatkozások és forrásjegyzék nélküli nyomtatott publikációkban jelennek meg. Miután képviselőik nagy ívű koncepciókat vázolnak fel, és elbeszélésükben szabadon száguldoznak az évszázadok és országok között, az egyszerű halandó számára sokkal hitelesebbnek tűnnek, mint a részleteken rágódó, a ténybeli hibákon fennakadó, kukacoskodó történészek.

Van egy másik, újabb irányzat, ami a leegyszerűsítő liberalizmusellenes retorika alapján jelenkori politikai-ideológiai kategóriák visszavetítésével próbálja meg átértelmezni 1848–1849 történetét; azaz, a kortárs progresszív liberalizmussal folyó vitában a következetesség elve alapján elveti a klasszikus liberalizmusnak a jelenkori konzervatív gondolkodást is meghatározó értékeit is. Azaz, a jelenlegi konzervatív értékrend alapján akarja rehabilitálni vagy felülértékelni az 1848–49-es konzervatívokat (akik egy része ugyan visszavonult 1848-ban, de nem jelentéktelen részük az ellenforradalom táborát erősítette, sőt egyenesen muszkavezető-

vé vált); illetve a jelenlegi liberalizmus-értelmezés alapján próbálja meg csökkenteni az 1848–1849-es liberális elit érdemeit, vagy próbálja megkérdőjelezni a liberális értékrendhez való kötődésüket.

Így lesz Kossuth a nemzetrontó-kozmpolita liberalizmus képviselője, s így lesz Széchenyiből vagy Eötvös Józsefből reformkonzervatív személyiség. (Ez az elbeszélésmód egészen Kemény Zsigmond *Forradalom utánjáig* és Szekfű Gyula *Három nemzedékéig* megy vissza.) De tapasztalhatunk hasonló jeleket Táncsics „vörös republikanizmusának” vagy Petőfi radikális egalitárius értékrendjének újraértelmezésében is, ti. hogy ezek is csak olyan kommunisták voltak (lettek volna), mint 20. századi rossz emlékü utódaik, s a Saint-Just-ért rajongó Petőfi a 20. századi bolsevikok elődje lett volna.

E „lopakodó” legitimista-konzervatív megközelítés egyes hívei még az 1848. évi átalakulás, illetve az ennek védelmében vívott önvédelmi harc törvényességét is kétségbe vonják, s odáig is elmennek, hogy az osztrák megtorlást nemcsak érhetőnek, hanem törvényesnek és jogosnak is vélik. Ezek a nézetek egyelőre még szintén csak a fentebb említett fórumokon mutatkoznak, de láthatóan van igény intellektuális-tudományos alátámasztásukra is. A források ismeretében ez nem lesz könnyű. De hát tudjuk, hogy semmi sem változik olyan gyakran, mint a múlt.

■ JEGYZETEK

1. Hermann Róbert: *Kossuth Lajos imája a kápolnai csatatéren*. In: Sepsi Enikő – Deres Kornélia – Homicskó Árpád Olivér (szerk.): *Folyamatos megújulás: Reformáció(k) tegnap és ma*. A Károli Gáspár Református Egyetem 2016-os évkönyve. Studia Caroliensia. Bp., 2017. 82–100.; Hermann Róbert: *Kossuth orsovai búcsúja – prózában és versben. Egy fiktív Kossuth-szöveg karrierje*. In: Sepsi Enikő – Deres Kornélia (szerk.): *Hit és tudás*. A Károli Gáspár Református Egyetem 2014-es évkönyve. Studia Caroliensia, Bp., 2015. 34–53.
2. A részletekre ld. Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története*. Bp., 1994. I–II.
3. Várkonyi Nándor: *Rostra*. In: *Magyar katonaköltők – Az üstökös csóvjája – Dunántúl*. Összegyűjtött tanulmányok. I. Szerk. Mezey Katalin, Bp., 2006, 277–292.
4. *Petőfi Sándor vegyes művei. Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*. Sajtó alá rendezte V. Nyilassy Vilma és Kiss József. *Petőfi Sándor összes művei* V. Bp., 1956. 37–38. és 330–331.
5. Varga János: *Szemtanúk 1848 márciusáról*. Valóság 15. évf. (1972) 7. sz. 54.
6. Hermann Róbert: *Pákozdi kérdőjelek*. In: *A Drávától a Lajtaig*. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez. Bp., 2008. 96–100. Az egyezményt magyar fordításban közli Görgey István: *1848 júniusától novemberéig*. Okmánytár. S. a. r. Katona Tamás. Bibliotheca Historica. Bp., 1980. 197–198.
7. Közli *Kossuth Lajos összes munkái*. XIII. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. I. S. a. r. Barta István. Magyarország Újabb kori Történetének Forrásai. Bp., 1952. 69.
8. Urbán Aladár: *A Honvédelmi Bizottmány megválasztása 1848. szeptember 16–21*. In: *Bathhánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén*. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Bp., 2009. 76–100.; Uő: *Bizottmány a haza védelmére, a rend és béke fenntartására. A Honvédelmi Bizottmány kezdeti tevékenysége*. In: uo. 101–142.
9. Borus József: *Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata*. Bp., 1975. 277., ill. 371. 106. jz.

10. Hermann Róbert: *Lázadó csordák – oktrojált alkotmány. Egy legenda története*. In: *Reformkor, forradalom, szabadságharc*. 48-as Könyvtár, Bp., 2016. 207–230.
11. Angyal Dávid: *Az ifjú Ferenc József*. A Magyar Történelmi Társulat Könyvei. Bp., é. n. [1942.] 100.
12. Hadtörténelmi Közlemények, 39. (1938) 130–131. A kézcsók nem kerül elő Averbuch másik munkájában sem: Revekka Averbuch: *A magyar nép szabadságküzdelme 1848–49-ben*. Ford. Perényi József. Bp., 1970.
13. Hadtörténelmi Közlemények 39. (1938) 129.
14. A kötet elbeszélő részének 1899–1900-ban megjelent a szlovák fordítása, ezt 1948-ban Sziklay László fordításában közölte: *Két emlékirat az 1849. évi cári intervencióról*. Az előszót írta Wesselényi Miklós. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Trócsányi Zoltán. S. a. r. Gonda Imre. Bp., 1948. 39–137.
15. Alekszandr Petrovics Scserbatov: *Paszkevicz Magyarországon*. Ford. Gerencsér Zsigmond. S. a. r. Katona Tamás. Bibliotheca Historica. Bp., 1984. 62.
16. Scserbatov 1984. 57.
17. Scserbatov 1984. 57., 346–348. Lásd: Rosonczy Ildikó: *Orosz fegyverekkel Ferenc Józsefért*. Tanulmányok I. Miklós 1849-es magyarországi beavatkozásáról. Bp., 2016. 149–150
18. Vlagyimir Ambramovics Dokudovszkij: *Emlékeim*. In: *A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról*. S. a. r. Rosonczy Ildikó és Katona Tamás. Ford. Rosonczy Ildikó és Gerencsér Zsigmond. Bibliotheca Historica. Bp., 1988. 569–575., 571.
19. Hermann Róbert: *Kézcsókom, Felség – egy meg nem történt gesztus*. In: Illésfalvi Péter – Kincses Katalin Mária (szerk.): *Élet az arcvonalt mögött*. Tanulmányok Szabó Péter hadtörténész tiszteletére. Bp., 2019. 177–192.
20. Hermann Róbert: *Görgei és a trónfosztás*. In: Kiss Vendel – Számadó Emese (szerk.): *Komárom a szabadságharcban 1848–49*. Válogatás a Komáromi Napok történetészkonferenciáinak előadásából 1992–2016. Komárom, 2016. 69–78.; Hermann Róbert: *A fegyverletétel problémái*. In: Balogh Ádám – Bobay István – Hermann Róbert (szerk.): *Görgei Artúr, „a tiprott hős”*. Válogatás a 2016. és 2018. évi Görgei-konferenciák előadásából. 48-as Könyvtár. Bp., 2020. 135–156.
21. Délvidéki S. Attila: *„Akkor döntsön köztünk a kard”? In: Délvidék, negyvennyolc. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc a mai Vajdaság területén*. Szerk. Bosnyák István. Újvidék, 2000. 237–269.
22. Kéri Edit: *Ki volt Görgei? Egy kémtörténet felfedezése. Kutatás meglepetésekkel*. I–II. Bp., 1996. (Kéri volt egyébként a barguzini Petőfi-expedíció történész „szakértője” is. Kéri Edit: *Petőfi Szibériában?! Bp., 1990.*) A műre ld. Hermann Róbert: *A becsempézett fattyú és az áruló*. In: *Összeesküvés téóriák a magyar történelemben*. Szerk. Hermann Róbert. Századok Könyvek. Bp., 2022. 73–82.
23. Lásd erre e számban Rosonczy Ildikó tanulmányát.
24. *Nem Petőfi!* Szerk. Kovács László. Bp., 1992.
25. Berényi Zsuzsanna Ágnes: *Budapest és a szabadkőművesség*. Bp., 2005.
26. V. ö. Niall Ferguson: *The World's Banker. The History of the House of Rothschild*. London, 1998. 502–503.
27. Magyar fordításban közli Deák Imre: *1848, ahogy a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben*. Bp., é. n. [1942.] 346–347.
28. Ian W. Roberts: *Nicholas I and the Russian Intervention in Hungary*. London, 1991. 199–200.